

Nüşabə ARASLI

Nizamişünaslıq şöbəsinin yaranma tarixi, fəaliyyəti haqqında

Klassik irsin öyrənilməsi, nəşri və təbliği Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının daima diqqət mərkəzində olmuşdur. 1938-ci ildə keçmiş Sovet dövlətinin Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyini təntənəli şəkildə bayram etmək haqqındakı tarixi qərarı təkcə Nizaminin deyil, ümumiyyətlə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi sahəsində mühüm bir hadisə oldu. Azərbaycan Nazirlər Sovetinin qərarı ilə keçmiş Sovet İttifaqı Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında fəaliyyət göstərən "Azərbaycan Ədəbiyyatı və Dili İnstitutu" şairin adıyla "Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı və Dili İnstitutu" adlandı. Çox keçmədən Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını əyani şəkildə əks etdirən Nizami Gəncəvi muzeyi yarandı. Elə bu dövrdən başlayaraq institut böyük şairin irsinin öyrənilməsi və geniş oxucu kütləsinə çatdırılması ilə bağlı respublikada aparılan mühüm işlərin başında duraraq özünün çoxcəhətli fəaliyyəti ilə bu sahədə görülən tədbirləri istiqamətləndirməyi öhdəsinə götürdü.

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları qarşısında ilk növbədə Nizaminin milli mənsubiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı kökündən yanlış qeyri-elmi mülahizələri, şairin Qum şəhərində doğulması haqqındakı uydurmanı təkzib edib, onun öz əsərləri və tarixi qaynaqlara söykənməklə doğru-düzgün elmi tərcümeyi-halını yaratmaq, dahi sənətkarın bütün həyatı, yaradıcılığı ilə doğma Gəncəyə bağlılığını sübut etmək başlıca vəzifə kimi dururdu. Bu şərəfli vəzifənin yerinə yetirilməsində Azərbaycan nizamişünaslığının xidmətləri xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Ədəbiyyat İnstitutu ilk növbədə Nizaminin zəngin şifahi və yazılı ənənələr üzərində yetişdiyini və özündən sonrakı Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini sübut etmək məqsədilə rus dilində Azərbaycan şeiri antologiyasını hazırlayıb H.Araslı, M.Arif, M.Rəfilini tərəfindən yazılmış müqəddimə ilə nəşr etdi. Bir il sonra bu antologiya Moskvada V.A.Luqavskoy və S.Vurğunun redaktəsi ilə yenidən nəşr olundu. Antologiyada Nizaminin əsərlərindən tərcümə edilmiş parçalar keçmiş Sovet məkanında Nizami sə-

nətinə olan marağı daha da artırdı.

Nizami İnstitutunun əməkdaşlarından H.Araslının müqəddiməsi ilə nəşr olunan "Nizaminin müasirləri" adlı kitabça da şairi yetirən mühit və doğma zəminin mədəni-ədəbi inkişafı haqqında oxucularda təsəvvür oyatmaq baxımından faydalı idi.

Şairin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilib geniş oxucu kütləsinə ana dilində çatdırılmasında da institut əməkdaşlarının böyük əməyi olmuşdur. Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun işçiləri tərəfindən hazırlanmış sətri tərcümələr əsasında respublikamızın görkəmli şairləri S.Vurğun, A.Şaiq, M.Rzaquluzadə, S.Rüstəm, R.Rza, M.Rahim Nizami poemalarının poetik tərcümələrini Azərbaycan oxucularına təqdim etdilər.

SSRİ EA-nın müxbir üzvü Y.E.Bertelsin rəhbərliyi və akademik Ə.Əlizadənin yaxından iştirakı ilə "Xəmsə"nin müxtəlif ölkələrdən gətirilən əlyazmaları əsasında "Yeddi gözəl" istisna olmaqla Nizami poemalarının elmi-tənqidi mətnləri hazırlanıb nəşr olundu.

Bu illərdə institut H.Araslının Nizaminin müxtəlif əlyazmaları, cümg və başqa mənbələrdəki lirik şeirlərini toplayıb Azərbaycan dilində çap etdirmək şairin irsinin öyrənilməsi sahəsində yeni bir uğurlu addım atdı. İnstitutun əməkdaşı C.Xəndanın və tanınmış şairlər Ə.Vahid, M.Dilbazi, M.Rahim, O.Sarıvəlli Nizaminin qəzəl, qəsidə və rübailərini H.Araslının sətri tərcümələri əsasında Azərbaycan dilinə tərcümə etdilər. Beləliklə, institut tərəfindən ilk dəfə olaraq 1940-cı ildə "Nizaminin lirikası" kitabı nəşr olundu. Sonradan bu kitab təkmilləşdirilərək dəfələrlə çap edildi.

Nizaminin lirik irsinin bu nəşrindən sonra başda görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Ü.Hacıbəyli olmaqla bəstəkarlarımız dahi şairin sözlərinə gözəl musiqilər bəstələdilər ki, bu da, Nizaminin lirik şeirlərinin xalq içərisində daha geniş yayılması və xalq tərəfindən daha çox sevilməsilə nəticələndi.

Respublikada təşkil olunmuş yubiley komissiyası Azərbaycan və rus dillərində "Məqalələr Məcmuəsi", "Almanax"lar nəşr etməyə başladı. H.Araslı, M.Arif, Mir Cəlal Paşayev, M.Rəfilini, Ə.Mübariz, M.Cəfər, Ə.Sultanlı, C.Xəndan və başqa institut əməkdaşlarının yazdıqları elmi məqalələr şairin xalq yaradıcılığı ilə bağlılığı, Nizami sənətinin ideya-bədii xüsusiyyətləri, əsərlərinin tərcüməsi, şairin ənənələrinin Şərq poeziyasında davamı və başqa bu kimi

problemlərin öyrənilməsində əhəmiyyət daşımaqla nizamişünaslığın sonrakı inkişafına da mühüm təsir göstərdi.

Nizami irsinin təbliğində şairin əsərlərinin mənsur tərcümələri, "Xəmsə" motivləri əsasında yazılmış hekayələr az əhəmiyyət daşıyırdı. Görkəmli yazıçımız Mir Cəlal Paşayevin nəsrə çevirərək mənsur şəkildə təqdim etdiyi "Yeddi gözəl" poeması, Əvəz Sadıqın "Xosrov və Şirin" in nəslə tərcüməsi geniş oxucu kütləsi tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanaraq şairin əsərlərinin nizamışünaslara daha ətraflı tanıtılması və xalq içərisində daha geniş yayılmasına səbəb oldu. Xüsusilə, alim-yazıçı Mir Cəlal müəllimin uşaqlar üçün yenidən işləyərək yazdığı "Fitnə", "Kərpickəsən kişinin dastanı", "Xeyir və Şər", "İki rəssam" hekayələri, Həmid Araslının "Şairin həyatı" kitabı, "Qızılquş və bülbül", "Ata nəsihəti" adlı bədii əsərləri şairin əxlaqi-tərbiyəvi düşüncələrinin gənc nəsələ çatdırılması baxımından faydalı idi.

Bu dövrdə Nizami poemalarının ərəb əlifbası ilə nəşri və bu nəşrlərə yazılan müqəddimələr şairin irsinin Cənubi Azərbaycan oxucularına ana dilində təqdimi və Nizami yaradıcılığının xalqa daha yaxından tanıtılmasında böyük rol oynadı.

İnstitut nizamişünasların yaxından iştirakı ilə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması işində də əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etdi.

1960-1970-ci illərdə Nizami yaradıcılığının ətraflı araşdırılmamış bir sıra problemləri və "Xəmsə"yə daxil poemaları ayrıca dissertasiya mövzuları kimi tədqiqata cəlb olunmağa başladı. Bu baxımdan Ə.Ağayevin "Nizami və dünya ədəbiyyatı", X.Yusifovun "Nizaminin lirikası", Ə.Abbasovun "Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" poeması", Ç.Sasaninin "Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poeması", Q.Beqdelinin "Şərq ədəbiyyatında "Xosrov və Şirin" mövzusu" (əlavə məlumat üçün bax: "Nizami Gəncəvi". Bibliografiya. Bakı 2012) monoqrafiyalarını göstərə bilərik.

Bütün bunlar Nizami irsinin keçmiş İttifaq miqyasında geniş yayılması üçün də əlverişli zəmin yaratdı. İnstitut əməkdaşlarının Nizami yaradıcılığına dair rus, özbək, tacik, tatar, türk və başqa dillərdə nəşr olunan elmi əsərləri nizamişünaslığın inkişafına yeni bir vüsət verdi.

XX əsrin 70-ci illərinin sonlarında Respublikanın rəhbəri ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrə-

nilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxınlaşdırmaq tədbirləri haqqında imzaladığı 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərarı nizamişünaslıq elmimizin inkişafına yeni bir istiqamət verərək dahi şairin əsərlərinin daha mükəmməl nəşrləri, tərcümələri və yaradıcılığının müxtəlif problemləri ilə bağlı sanballı tədqiqatların meydana gəlməsi üçün də qüvvətli təkan oldu.

1981-ci ildə ilk dəfə olaraq Nizami Gəncəvi irsinin nəşri və öyrənilməsi ilə məşğul olan ayrıca nizamişünaslıq şöbəsi yarandı...

Şöbə əməkdaşları respublikanın tanınmış nizamişünasları ilə yanaşı, Nizami lektoriyasında fəal iştirak edir, Nizami yaradıcılığının müxtəlif problemləri ətrafında apardıqları tədqiqatların nəticələri ilə dinləyiciləri tanış edirdilər.

Şöbənin yaxından iştirakı ilə Nizaminin əsərlərinin filoloji tərcümələri hazırlanaraq Azərbaycan və rus dillərində nəşr edildi. Şairin poemalarının poetik tərcümələri orijinala yoxlanılıb dəqiqləşdirildi, müqəddimələr mükəmməlləşdirildi, yeni şərhlər yazıldı...

Bu dövrdə İnstitutda Nizami yaradıcılığı ilə bağlı ərsəyə gələn genişcəmi araşdırmaların və məqalələrin mühüm bir qismi Yaxın və Orta Şərq renessansı zəminində aparılaraq, Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ümumşərq mədəniyyəti ilə fikri-bədii bağlılıqlarının öyrənilməsi baxımından diqqətəlayiqdir.

İnstitut əməkdaşlarının Nizami ilə bağlı elmi fəaliyyətində şairin Şərq bədii fikir tarixinə gətirdiyi yüksək bəşəri ideallarla yanaşı, Nizami poeziyasının sənətkarlıq özünəməxsusluqları onun klassik poetik ənənələrdən bəhrələnmə özəllikləri, fərdi poetik tapıntılarını araşdıran elmi əsərlər də meydana gəlmişdir. Bu baxımdan institutun görkəmli nizamişünaslarından olan R.Azadənin "Nizami Gəncəvi: həyatı və sənəti", N.Araslının "Nizaminin poetikası", T.Kərimlinin "Nizami və tarix" və bu qəbildən olan kitablar daha səciyyəvidir.

1985-ci ildə şöbədə 20 cildlik "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasından Nizami Gəncəviyə həsr olunan IV cild Azadə xanımın müqəddiməsi ilə çap olundu. (Tərtibçilər N.Araslı, L.Əlizadə. Şərh və izahatların müəllifi N.Araslı).

Beləliklə, ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə verilən qərarla Nizami Gəncəvi irsinin tədqiqi, təbliği və nəşri sahəsində aparılan işlərin böyük vüsət alaraq nizamişünaslığın aktual problemlərinin

çağdaş dünya elmi səviyyəsində həlli istiqamətində yeni imkanlar açdı. Qərar, həmçinin şairin həyat və yaradıcılığının müxtəlif aspektlərdən tədqiqata cəlb olunması, Nizami sənətinin elmi-fəlsəfi baxımdan dəyərləndirilməsi və başqa məsələlərin araşdırılmasının qlobal xarakter alması ilə nəticələndi.

Şöbədə elmi kadrların yetişdirilməsi sahəsində də böyük nailiyyətlər qazanılmış, elmlər və fəlsəfə doktorluğu üzrə aşağıda qeyd olunan dissertasiyalar müdafiə edilmişdir.

* * *

İnstitutda baş verən struktur dəyişiklikləri ilə bağlı olaraq nizamişünaslıq şöbəsinin əməkdaşları öz fəaliyyətlərini Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində davam etdirməli olmuşdular.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru akademik İsa Həbibbəylinin 2013-cü il 2 sentyabr tarixli sərəncamı ilə Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin nəzdində 1 f.e.d., 2 fil.ü.f.d., və 1 laborantdan ibarət nizamişünaslıq sektoru yarandı. Çox keçmədən sektor müdiriyyətin yeni sərəncamı ilə (əmr №2) şöbə statusu alaraq 2014-cü il mart ayının 30-dan müstəqil şöbə kimi fəaliyyət göstərməkdədir...

2017-ci ildən şöbə əməkdaşları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin klassik poeziya və dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsilə bağlı tövsiyələrini rəhbər tutaraq "Nizami Gəncəvi (həyat və yaradıcılığı)" monoqrafiyasına daxil oçerklər üzərində işləməkdədirlər. Yazılması nəzərdə tutulan "Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı" monoqrafiyasının "Nizami irsinin qaynaqları" bölmələrindən "Şairin sələfləri", "Nizami və "Kitabi-Dədə Qorqud motivləri", Şairin qədim türk abidələri, o sıradan "Dədə Qorqud" dastanları ilə birləşdirilən fikri və poetik cizgilər araşdırılmışdır.

"Nizami Gəncəvinin dövrü və ədəbi mühiti" problemi bir daha nəzərdən keçirilmiş, dövrün fəlsəfi-ideoloji görüşlərinin poeziyada əksi yeni təfəkkür işığında araşdırılmış, şairin əsərlərinin Orta əsr və XIX-XX yüzilliklərdə türk, rus dillərinə edilmiş tərcümələrinin orijinala müqayisədə dəyərləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Şöbə əməkdaşlarının 10-a qədər monoqrafiya və kitabları, çoxsaylı elmi məqalələri, respublika mətbuatı və xaricdə işıq üzü görmüşdür...

Ədəbiyyat İnstitutu öz ənənələrinə bu gün də sadıq qalaraq respublikada və ondan xaricdə Nizami irsi ilə bağlı aparılan tədqiqatları istiqamətləndirməkdə davam edir. Böyük şairin adını daşıyan bu elmi ədəbi müəssisə Nizami əsərlərinin dünya xalqları dillərinə tərcüməsi və dünya miqyasında öyrənilməsi sahəsindəki iştirakı ilə də bu vəzifəni icra edir. Dünya nizamişünaslıq elmini hər cür yanlış, qərəzli mülahizə və təhriflərdən qoruyaraq dahi şairin zəngin irsinin dərin bəşəri məna və poetik məziyyətləri ilə tanınmasında aparıcı mövqe tutur.